

ประวัติศาสตร์จังหวัดตรัง

คำว่า "ตรัง" มีความหมายสันนิษฐานได้ ๓ ทาง คือ

๑. ตรัง ที่มาจากคำว่า "ตรังคปุระ"^๑ เป็นคำสันสกฤต แปลว่า "การวิ่งห้อยของม้า หรือคลื่นเคลื่อนตัว" ชื่อเมือง ๑๒ นักษัตริย์นั้นคือชื่อเมืองป้อมปราการล้อมรอบเมืองนครศรีธรรมราช เมืองตรังคปุระเป็นเมืองที่มีฐานทัพเรือ จึงให้ใช้ตราม้า

๒. ตรัง มาจากคำว่า "ตรังค์"^๒ แปลว่า "ลูกคลื่น" เพราะลักษณะพื้นที่ของเมืองตรังตอนเหนือเป็นเนินเล็ก ๆ สูง ๆ ต่ำ ๆ คล้ายลูกคลื่นอยู่ทั่วไป

๓. ตรัง มาจากคำว่า "ตรังเค" (TARANGUE) ซึ่งเป็นภาษามลายู แปลว่า "รุ่งอรุณ" หรือ "สว่างแล้ว" สันนิษฐานว่าคงมีชาวมลายูและชาวต่างชาติ เช่น จีน อินเดีย เปอร์เซีย เดินทางมาค้าขาย ละแวกนี้ เมื่อเรือแล่นมาถึงปากอ่าวแม่น้ำตรัง เป็นเวลารุ่งอรุณพอดี คนที่โดยสารมาในเรืออาจจะเปล่งเสียงออกมาว่า "ตรังเค" สว่างแล้ว

ประวัติความเป็นมา

จังหวัดตรังเท่าที่ทราบและปรากฏหลักฐานแน่ชัด เริ่มในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แต่ก็มีหลักฐานบางอย่างที่เชื่อได้ว่าจังหวัดตรัง เป็นชุมชนที่มีคนเคยอยู่มาก่อนหน้านั้น ซึ่งสามารถลำดับเหตุการณ์ เป็นช่วงสมัยได้ ดังนี้

๑. ชุมชนตรังในช่วงสมัยหินใหม่
๒. ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ไทย
๓. เมืองตรังสมัยอาณาจักรศรีธรรมมาโคกราช
๔. เมืองตรังสมัยกรุงศรีอยุธยา
๕. เมืองตรังสมัยกรุงธนบุรี
๖. เมืองตรังช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น
๗. เมืองตรังสมัยสมเด็จพระยามหาสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)
๘. เมืองตรังสมัยพระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอซิมบี๊ ณ ระนอง)
๙. เมืองตรังช่วงหลังพระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอซิมบี๊ ณ ระนอง)

ชุมชนเมืองตรังในช่วงสมัยหินใหม่

จากการสำรวจหลักฐานชั้นต้น และหลักฐานชั้นรอง แสดงให้เห็นว่าชุมชนตรังได้มีมาแล้วในช่วงสมัยหินใหม่ เนื่องจากได้พบร่องรอยมนุษย์ในช่วงหินใหม่ กระจายในทุกท้องที่ของจังหวัด

^๑ เยี่ยมยง สังขยุทธ์, สุทธิจิบรรหาร "ชื่อบ้านและชื่อเมือง และถ้อยคำสำเนียงไทยปักษ์ใต้" ระลึกชาติปี ๒๕๐๖

^๓ เช่น พบภาพชนะ หม้อสามขา และ ขวานหินขัด ที่แถบเขาสามบาตร ตำบลนาตาล่วง พบซากโครงกระดูกมนุษย์ที่ถ้ำเขาพระ อำเภอห้วยยอด การพบหม้อกุ่มที่ ลักษณะเดียวกับพบที่ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา และลูกปัดคล้ายคลึงกับพบที่ อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ ที่เขาโต๊ะแหะ หาดเจ้าไหม อำเภอกันตัง สิ่งเหล่านี้ ล้วนเป็นหลักฐานยืนยันได้ว่า จังหวัดตรัง มีชุมชนมาแล้วไม่น้อยกว่า ๒๐๐๐ ปี

ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์

เมืองตะโกลา

ในจดหมายเหตุของปโตเลมี ที่ได้บันทึกตามคำบอกเล่าของนักเดินเรือชาวกรีกชื่อเล็กซานเดอร์ เดินทางเข้ามาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๗^๔ กล่าวถึงเมือง "ตะโกลา" ไว้ว่าเป็นเมืองท่าของสุวรรณภูมิ หรือโครเสาเซอร์โสเนส และเมือง "ตะโกลา" ยังปรากฏอยู่ในหนังสือมิลินท-ปัญญา เขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๕ เรียกเมืองนี้ว่า ตกโกโล นอกจากนี้ จารึกของพวกตนโจร (พวกทมิฬ ที่อยู่ทางใต้ของอินเดีย) ในสมัยพระเจ้าราเชนทระที่ ๑ เป็นกษัตริย์ของโจพะ (ประมาณ ปี พ.ศ. ๑๕๕๕-๑๕๘๕) ได้กล่าวถึงเมือง ตไลตตกโกโล

นักโบราณคดีต่างๆ มีความเห็นว่าเมืองตะโกลา, ตกโกโล และ ตไลตตกโกโล คือเมืองเดียวกัน

เมืองตะโกลาที่กล่าวข้างต้น น่าจะเป็นท้องที่บริเวณจังหวัดตรังและจังหวัดใกล้เคียง โดยเฉพาะ อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ ในปัจจุบัน โดยมีหลักฐานที่สนับสนุนในเรื่องนี้คือ

๑) ข้อเขียนของเลอเมย์ผู้เขียนวัฒนธรรมเอเชียอาคเนย์เขียนถึง ตะโกลาไว้ดังนี้.....

สถานที่แห่งนี้อาจหมายถึงเมืองตรัง เพราะท้องที่เมืองตรังเขตอำเภอปะเหลียน และอำเภอกันตัง มีอาณาเขตตกทะเลหน้านอกในมหาสมุทรอินเดีย เป็นที่จอดเรือได้ดี

๒) จดหมายเหตุของปโตเลมี เขียนถึงตะโกลาไว้ดังนี้ เมื่อพ้นประเทศอาจิราเลียบฝั่งลงไปเรื่อยๆ ถึงแหลมเบซิงงาในอ่าวซาราแบก (เขตจังหวัดพังงาปัจจุบัน) เมื่อพ้นจากนั้นก็เข้าเขตที่เล็กซานเดอร์นักเดินเรือชาวกรีกเรียกว่า เมืองทองแล้วก็จะถึงเมืองตะโกลา.....ใต้เมืองพังงาลงมาที่เป็นเมืองท่าสำคัญเห็นจะมีแต่เมืองตรังเท่านั้น ที่เป็นเมืองท่าเรือ^๖

๓) ตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ การเดินเรือในเขตมรสุม ถ้าจะเดินทางจากลังกา หรืออินเดียตอนใต้ มายังสุวรรณภูมิ เมื่อตั้งหางเรือแล้วแล่นตัดตรงมา อิทธิพลของมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ จะนำเรือเข้าฝั่งสุวรรณภูมิบริเวณเส้นละติจูดที่ ๗^๗ องศาเหนือ ซึ่งจะตรงกับจังหวัดตรังพอดี หาก "ตะโกลา" เป็นเมืองท่าของสุวรรณภูมิ (ตามจดหมายเหตุของปโตเลมี) "ตะโกลา" ก็คือชุมชนในเขตเมืองตรัง นั่นเอง

^๓ ชิน อยู่ดี "สมัยก่อนประวัติศาสตร์"ไทย หน้า ๙๑-๙๗"

^๔ เยี่ยมยง สังขอุยชัย, สุรกิจบรรหาร "โบราณคดีรู้แหลมไทยทางธรณีวิทยา" นิตยสารศิลปากร หน้า ๙๐-๙๑

^๕ ธนิต อยู่โพธิ์ "สุวรรณภูมิ" กรมศิลปากร หน้า ๓๒

^๖ อ่างแล้ว อ่าง ๔ หน้า ๙๐-๙๑

^๗ ประเสริฐ วิทยารัฐ "เอกสารบรรยายสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีสทิงพระ"

๔) ตามลักษณะภูมิศาสตร์ กล่าวถึง เส้นทางติดต่อค้าขายข้ามแหลมทองระหว่างฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตก นั้น จะมีการขนถ่ายสินค้า จากเมืองตะโกลาไปยังฝั่งทะเลทางอ่าวไทย เส้นทางนี้หากจะพิจารณาว่าเป็นเส้นทางจากตะกั่วป่า ไปยังสุราษฎร์ธานี ก็คงไม่ใช่เพราะเส้นทางจากตะกั่วป่าไปยังจังหวัดสุราษฎร์ธานี ต้องข้ามเขาสก จึงเป็นภูเขาสูงเป็นพันฟุต "ทางข้ามเขาสกนั้น ไม่ใช่เส้นทางขนถ่ายสินค้าข้ามปลายแหลมทอง แต่เป็นเส้นทางลัดข้ามแดนเท่านั้น"^๕

เมื่อตะโกลา เป็นเมืองยุคก่อนประวัติศาสตร์ไทย หากเชื่อว่าชุมชนในเขตเมืองตรัง คือเมืองตะโกลาก็จะสรุปได้ว่าเมืองตรังมีมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ไทย

สมัยศรีวิชัย และตามพบลิงค์ตอนปลาย

ชุมชนตรังได้มีแล้วในสมัยศรีวิชัย ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ จากหลักฐานปรากฏได้พบโบราณวัตถุ สมัยศรีวิชัย ในท้องที่ของจังหวัดตรัง เช่น พบพระพิมพ์ดินดิบ อักษรจารึกเป็นภาษา เทวนาครี เขมรมา รูปพระโพธิสัตว์ ที่ชุมชนแถบวัดเขาปิยะ วัดहुแกง วัดคีรีวิหาร อำเภอห้วยยอด

ยุคอาณาจักรศรีธรรมมาโคกราช

เมืองตรังช่วงยุคอาณาจักรศรีธรรมมาโคกราช ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชได้กล่าวไว้ว่า "พญาโคสีหราช ผู้ครองเมืองนครบุรีได้พระทันตธาตุของพระพุทธเจ้า ต่อมาท้าวอังกฤษผู้ครองนครจันบุรี มีพระประสงค์ที่จะได้พระทันตธาตุ จึงยกกองทัพมาแย่งชิง พญาโคสีหราชแต่งทัพออกสู้ และส่งพระราชโอรสและพระราชธิดาว่าถ้าพระองค์สิ้นพระชนม์กลางศึก ให้นำพระทันตธาตุหนีไปเมืองลังกาให้จงได้ พระชนกumarและนางเหมมาลาซึ่งเป็นพระราชโอรสและพระราชธิดาเมื่อทราบข่าวว่าพระราชบิดาสิ้นพระชนม์ จึงนำพระทันตธาตุลงสำเภานี้แต่สำเภอาบปางกลางทาง พระชนกumarและนางเหมมาลาขึ้นบกได้ บุกรป่าไปถึงหาดทรายแก้วและฝังพระทันตธาตุไว้ พระมหาเถรพรหมเทพทราบเข้าก็มานมัสการไต่ถามพระราชโอรสและพระราชธิดา ก็ได้รับทราบความตั้งใจและรับปากว่า ถ้ามีเหตุร้ายจะช่วยเหลือพร้อมทั้งทำนายนว่า พระยาศรีธรรมมาโคกราชจะมาตั้งเมืองที่หาดทรายแก้ว พระราชโอรสและพระราชธิดาจึงเดินทางต่อไปถึงเมืองตรัง โดยนำพระทันตธาตุไปด้วยและเมื่อถึงเมืองตรังได้ลงสำเภายังลังกา"

ตามจารึกที่วัดเสมาเมือง หลักที่ ๒๓ ได้กล่าวไว้ว่า.....เมื่อพระยาศรีธรรมมาโคกราชสร้างเมืองนครศรีธรรมราชที่หาดทรายแก้ว ในปี พ.ศ. ๑๐๘๘ นั้น เมืองนครยังมีเมืองขึ้นอีก ๑๒ เมือง เรียกว่าเมือง ๑๒ นักษัตริ์ ซึ่งกำหนดตราประจำเมืองไว้ดังนี้^{๑๐}

๑. ตราชวด เมืองสายบุรี
๒. ตราฉลุ เมืองปัตตานี
๓. ตราขาล เมืองกลันตัน
๔. ตราเถาะ เมืองปาหัง

^๕ มานิต วัลลิโกดม "สุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน" วารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๑ ม.ค. - มี.ค. ๒๕๑๘

^๕ ประวัติเมืองตรัง "รายงานการศึกษา อำเภอเมืองตรัง" ปี ๒๕๐๘-๒๕๑๑

^{๑๐} ประวัติเมืองตรัง "วารสารประจำปีจังหวัดตรัง" ปี ๒๕๐๗

๕. ตรามะโรง เมืองไทรบุรี
๖. ตรามะเส็ง เมืองพัทลุง
๗. ตรามะเมียบ เมืองตรัง
๘. ตรามะแม เมืองชุมพร
๙. ตราวอก เมืองบัตินทายสมอ
๑๐. ตราระกา เมืองสระอุเลา
๑๑. ตราจอ เมืองตะกั่วป่า
๑๒. ตรากุน เมืองกระบี่

จากตำนานและจารึกดังกล่าวแสดงว่า เมืองตรังเป็นชุมชนเมืองมาตั้งแต่ก่อนตั้งอาณาจักรศรีธรรมราช โดยเฉพาะในช่วงอาณาจักรศรีธรรมราชอาณาจักรนั้น อาจจะเรียกว่าเป็นเมืองของรัฐอิสระในทางใต้

ชุมชนเมืองตรังสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

ในสมัยพระเจ้าอู่ทองครองราชย์กรุงศรีอยุธยา เมืองตรังยังเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรนครศรีธรรมราชไศกราช พระเจ้าจันทรภาณุแห่งราชวงศ์ปทุมวงศ์ ของอาณาจักรศรีธรรมราชไศกราช และพระเจ้าอู่ทอง แห่งกรุงศรีอยุธยา ได้รับพุงกันเพื่อแย่งชิงซึ่งความเป็นใหญ่ในแผ่นดินไทยเหนือ กลาง และได้จนกระทั่งได้มีการหย่าศึกกันที่บางสะพาน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

ครั้นในสมัยของพระบรมไตรโลกนาถ เมืองนครศรีธรรมราชไศกราช เป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา ในฐานะหัวเมืองเอกฝ่ายใต้ หลักฐานตามที่ปรากฏชัดคือการรวมไทยของอยุธยา ในทำเนียบศักดิ์นาของพระธรรมนุญปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ เมืองตรังจึงต้องรวมเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยาด้วย เมืองตรังเป็นเมืองท่าของเมืองนครศรีธรรมราชท่าฝั่งตะวันตกคู่กับเมืองท่าทองเป็นเมืองฝั่งตะวันออก

ในช่วงนี้ ผู้สำเร็จราชการปอร์ตูกีสที่อินเดีย คือ อัลฟองโซเดออัลบูร์เคอร์ก ได้ยกกองทัพมาตีเมืองมะละกา ในสมัยที่สุลต่านมูรซิบฟาร์ปกครอง ต่อมาเมื่อรู้ว่าเป็นเมืองขึ้นของไทย (พ.ศ. ๒๐๕๔) ก็เลยส่งอาชเวโต เดินทางจากมะลากามาขึ้นบกที่เมืองตรังและเดินทางต่อด้วยม้าและเกวียนเข้าไปนครศรีธรรมราชแล้วลงเรือไปกรุงศรีอยุธยา เพื่อนำสาส์นไปขอโทษไทยพร้อมกับถวายปืนไฟ ๓๐๐ กระบอก^{๑๑}

ในช่วงสมัยตอนปลายกรุงศรีอยุธยา มีหลักฐานอ้างอิงถึงเมืองตรังไว้ดังนี้^{๑๒} เมื่อครั้งกรุงเก่าในแผ่นดินเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีเสวยราชย์ให้ พระยาราชสุภาวดีเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช หลวงสิทธิ นายเวรมหาดเล็ก (หนู) เป็นปลัดเมืองภายหลังพระยานครฯ ถูกอุทธรณ์ต้องกลับไปอยู่กรุงเทพฯ (หมายถึงกรุงเทพฯทวารวดีศรีอยุธยาหรือกรุงศรีอยุธยา) ถูกถอดจากเจ้าเมือง เวลากรุงเสียแก่

^{๑๑} สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ กับสมเด็จพระเจ้าฟ้านริศรานุวัติวงศ์ "สาส์นสมเด็จพระ" ภาค ๔ หน้า ๖๓๔ รัตน อยู่โพธิ์ สุวณณภูมิ หน้า ๓๓

^{๑๒} องค์การคำคุณสุภา "พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราชฉบับของหลวงอนุสรสิทธิกรรม (บัง ณ นคร) ในประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๑ หน้า ๑

พม่าหามีเจ้าเมืองไม่ มีแต่พระปลัดเป็นผู้รักษาราชการเมือง จึงตั้งตัวเป็นเจ้านคร เมืองชุมพร ปะทิว หลังสวน กระ ระนอง ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง พังงา พัทลุง สงขลา ตานี หนองจิก เทพา ไทร ปะลิศ สตูล ภูเก็ต รวมทั้งเมือง ตรัง กระบี่ และเมืองท่าทอง มาขึ้นกับเจ้านคร (หนู) ตั้งเป็นชุมชนนุมนครศรีธรรมราชไม่ขึ้นกับกรุงเทพฯ

เมืองตรังสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี

เมื่อกรุงธนบุรีเป็นเมืองหลวงอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราชก็ถูกลดลงกว่าเดิม ทางราชธานีได้มอบหมายให้เจ้านครศรีฯ (หนู) ปกครองแต่เพียงบริเวณหัวเมืองเท่านั้น เพราะได้โปรดเกล้ายกเมืองขึ้นของเมืองนครศรีธรรมราชเมืองอื่นๆ คือ ไชยา พัทลุง ถลาง ชุมพร มาขึ้นตรงต่อกรุงธนบุรีในปี พ.ศ. ๒๓๑๙^{๑๓} และให้แยกเมืองสงขลาออกจากเมืองนครศรีธรรมราช ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. ๒๓๒๐ หัวเมืองนครศรีธรรมราชในครั้งนั้น จึงมีแต่เมืองตรัง และเมืองท่าทอง^{๑๔} ซึ่งเป็นเมืองท่าฝั่งทะเลทางตะวันตกและชายฝั่งทะเลตะวันออกเท่านั้น

นอกจากนี้หลักฐานจากใบบอกเมื่อทราบข่าวว่าอะแซหุ่นก็เตรียมยกกองทัพมาตีกรุงธนบุรี ใบบอกที่มาถึงหัวเมืองปักษ์ใต้ก็ยังคงกล่าวถึงเมืองตรังไว้ดังนี้.....ในสัญญาบัตรตราตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ของพระเจ้ากรุงธนบุรีก็กล่าวว่า “ประการหนึ่งเมืองสงขลาและเมืองตรังเป็นเมืองปลายด่าน แดนต่อด้วยเมืองไทร เมืองปัตตานีและเมืองแขกทั้งปวงยังมีสงบสงคราม”^{๑๕} เป็นการเขียนย้ำให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคอยระมัดระวัง และตรวจตราดูแลเมืองในปกครองของเมืองนครศรีธรรมราช เพราะทางเมืองหลวงเกรงว่าเมื่อมีศึกกับพม่าแล้ว ทางหัวเมืองแขกอาจจะยกกองทัพมาตีเมืองสงขลาและเมืองตรังก็ได้

เมืองตรังในช่วงนี้สืบต่อมาจากกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย มีพระยาตรังนาแขกเป็นเจ้าเมืองมีชุมชนย่อย ๒ ชุมชน คือ เมืองตรัง และเมืองภูรา

เมืองตรังช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้รวมเมืองตรังและเมืองภูราเข้าด้วยกัน ตั้งพระภักดีบริรักษ์ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราชออกมารักษาเมืองตรังแทนพระตรังค์นาแขกซึ่งชราภาพมาก เมืองตรังช่วงก่อนพระภักดีบริรักษ์นี้ มีอาณาเขตดังนี้^{๑๖}

๑. ทิศใต้ ลงไปถึง เกาะลิบง
๒. ทิศตะวันตก จดทะเลและต่อแดนกับปากกูแหรแขวงเมืองนครศรีธรรมราช

^{๑๓} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยายุทธ “พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒” เล่มที่ ๑ หน้า ๑๔๒

^{๑๔} องค์การคำคุณุสสา “ประชุมพงศาวดารภาค ๓” เล่มที่ ๓ หน้า ๓๘-๓๙ หมายถึง กรุงธนบุรี (กรุงเทพฯทราวาศิรี - มหาสมุทร)

^{๑๕} สงบ ส่งเมือง “ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราช” ปรินิพนธ์ สานต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปี ๒๕๑๘ หน้า ๑๓๓

^{๑๖} ห้องสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๑๐ (๒๓๗๑) เลขที่ ๑๗๐

๓. ทิศเหนือ จดเขตเมืองนครศรีธรรมราช

๔. ทิศตะวันออก จดเมืองปะเหลียนและแขวงเมืองสตูล

เมื่อโปรดให้พระภักดีบริรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราชออกไปรักษาเมืองตรังนั้น ปรากฏอยู่ในเพลงยาวออกวางตราเมืองตรัง^{๑๗} เป็นพระยาตรังคภูมาภิบาล (จันทร์) หรือพระยาตรังค์ ที่เก่งทางโคลงฉันท์กาพย์กลอน หรือพระยาตรังค์ศรีโหน่นั้นเอง พระภักดีบริรักษ์ได้กราบทูลขอยกเมือง ตรังและเมืองภูราเข้าเป็นเมืองตรังภูรา^{๑๘}

ต่อมาพระภักดีบริรักษ์ต้องโทษ^{๑๙} ไม่ปรากฏหลักฐานว่าต้องโทษสถานใด แต่เข้าใจว่าเป็น เรื่องภรรยาที่ ๓ มีชู้แล้วท่านจับได้เลยให้เมียชู้ตาย^{๒๐} ถูกเรียกตัวกลับเข้ารับราชการใน กรุงเทพฯ เสร็จแล้วโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้โต๊ะปังกะหวาผู้รักษาเกาะลิบงหรือพระยาลิบงออกเป็นผู้รักษา เมืองตรังต่อมาพระยาลิบงเกิดทะเลาะกับเจ้านครฯ (พัฒน์) จนเป็นอริกัน เมื่อเรื่องราวทราบถึงราชธานี พระพุทธยอดฟ้าฯ ก็ใช้วิธีเดียวกับที่เคยใช้กับเมืองสงขลาได้ผลมาแล้ว คือ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยก เมืองตรังมาขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ เสียชั่วคราวในปี พ.ศ. ๒๓๔๗^{๒๑}

เมื่อพระยาลิบง (โต๊ะปังกะหวา) ถึงแก่กรรม จึงโปรดให้หลวงฤทธิสงคราม ซึ่งเป็นบุตรเขย พระยาลิบงเป็นผู้รักษาเมืองตรัง แต่ทรงพิจารณาแล้วเห็นว่าจะให้เมืองตรังขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ อีกไม่ได้ เพราะหลวงฤทธิสงคราม ยังขาดความรู้ความสามารถในการบริหารบ้านเมือง จึงโปรดเกล้าฯ ให้เมือง ตรังไปขึ้นกับเมืองสงขลาให้เจ้าพระยาสงขลา (บุญสุข) เป็นผู้บังคับบัญชาดูแลและช่วยเหลือหลวงฤทธิ- สงครามปกครองเมืองตรังภูราต่อไป

ในปี พ.ศ. ๒๓๕๔ ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญหลายประการในภาคใต้ เนื่องจาก เจ้าพระยานครฯ (พัฒน์) ได้ลาออกจากตำแหน่ง ทางราชธานีได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ พระบริรักษ์ภูเบศร์ (น้อย) ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช เป็นพระยานคร (น้อย) ปกครองเมือง นครศรีธรรมราชต่อไป ในปีนี้ปรากฏว่าหลวงฤทธิสงครามและเจ้าพระยาสงขลาได้ถึงแก่กรรม จึงเหลือ พระยานครฯ (น้อย) เพียงผู้เดียวที่มีความรู้ความสามารถในภาคใต้ ทางราชธานีได้พิจารณาแล้วว่าเมือง ตรังจะขึ้นกับเมืองสงขลาอีกคงเดิมไม่เหมาะสมเสียแล้ว เพราะหลังจากที่พม่ามาตีถล่มแล้วในปี พ.ศ. ๒๓๕๒^{๒๒} ไม่มีหัวเมืองใดเหมาะสมในการดูแลหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกแทนเมืองถลางเท่ากับเมือง นครศรีธรรมราช^{๒๓} จึงโปรดเกล้าฯ ให้เมืองตรัง กลับมาขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชตามเดิม และให้พระ

^{๑๗} เยี่ยมยง ส.สุรกิจบรรหาร “ของดีปักษ์ใต้” หน้า ๓๔

^{๑๘} สงบ ส่งเมือง “ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราช” หน้า ๑๔๑

^{๑๙} คูอ้าง ๑๘ หน้า ๓๕

^{๒๐} คูอ้าง ๑๘ หน้าเดียวกัน

^{๒๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูร “ไทยรบพม่า” หน้า ๖๖๐

^{๒๒} ห้องสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓ (๒๓๕๔) เลขที่ ๒๑๑๐

ยานครฯ (น้อย) จัดกรมการเมืองนครศรีธรรมราชลงไปทำนุบำรุงเมืองตรังให้เป็นที่ทำไร่นาอย่างฉางเก็บ เรือรบเรือลาดตระเวนและสะสมกำลังผู้คนไว้ทางฝั่งทะเลตะวันตก เพื่อเป็นการป้องกันและปราบปราม แยกสลัดทั้งสี่ชาวเคลื่อนไหวกองพม่าและป้องกันการรุกรานของพม่าต่อหัวเมืองฝั่งทะเลตะวันตกอีกด้วย ดังปรากฏหลักฐานในตราสารของเจ้าพระยาเสนา (ปิ่น) สมุหกลาโหม มีออกไปถึงปลัดและกรมการเมืองนครศรีธรรมราชในปี พ.ศ. ๒๓๕๔ ดังนี้

....เมืองตรังภูรานั้นเป็นเมืองขึ้นของเมืองนครศรีธรรมราชมาแต่ก่อน ให้ยกเอาเมืองตรัง- ภูรากลั้มมาขึ้นแก่เมืองนครศรีธรรมราช ให้พระยานครจัดแจง หลวง ขุน หมื่น กรมการ ที่มีสติปัญญา สัตย์ซื่อมั่นคงไปตั้งเกลี้ยกล่อมแขกไทยมีชื่อให้เข้าไปตั้งบ้านเรือน ทำไร่นา ปลูกยุงฉางรวบรวมเสบียง อาหารทำรั้วโรงไว้เรือรบ เรือไล่ รักษาปากแม่น้ำตรังไว้ ขุนมีราชการประการใด จะได้ช่วยรบพุ่งกัน ทันท่วงที.....^{๒๓}

พระยานคร (น้อย) ได้ออกปรับปรุงเมืองตรังด้วยตนเองตามที่ราชธานีมีสารกำชับไว้ จนกระทั่งเมืองตรังเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว เพราะมีกำปั่นต่างประเทศมารับสินค้าปีละหลายๆ ลำ^{๒๔} และเป็นฐานทัพเรือที่สำคัญ สำหรับป้องกันพม่าทางหัวเมืองฝั่งทะเลตะวันตกกับควบคุมหัวเมืองไทรบุรี ปรากฏว่าเมืองตรังมีกองเรือรบและเรืออื่นๆ ถึง ๓๐๐ ลำ นอกจากนี้ยังจัดหน่วยราชการ เช่นเดียวกับกับ เมืองนครศรีธรรมราช^{๒๕} คือมีตำแหน่ง ผู้รักษาเมือง ปลัด ยกกระบัตรมหาดไทย นครบาล กรมนา กรมวัง กรมคลัง และสรรพากร สำหรับเมืองตรังมีกรมพิเศษนอกเหนือจากเมืองนครศรีธรรมราช คือ กรมปืน มีหน้าที่สะสมและรักษาปืนซึ่งเป็นอาวุธสำคัญในสมัยนั้น ในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๕๔ นี้เอง พระยา นคร (น้อย) ได้กราบทูลไปยังราชธานีเพื่อให้โปรดเกล้า แต่งบุตรคนหนึ่งออกไปรักษาเมืองตรัง คือ พระ อุไทยธานี (ม่วง)^{๒๖} เจ้าเมืองคนนี้ได้ย้ายเมืองตรังจากตรังภูรา มาที่ควนธานี และได้วางหลักเมืองที่ควน ธานีด้วย เมืองตรังในช่วงนี้เจริญมากเพราะมีสินค้าที่ชาวต่างประเทศต้องการ คือ ช้าง ทางราชธานีได้ให้ การสนับสนุนโดยการต่อเรือบรรทุกช้างไปจำหน่าย การค้าช้างเมืองตรังสมัยนั้นมีประจำทุกปีตามฤดู ของลมมรสุม ดังในปี พ.ศ. ๒๓๕๕ เจ้าพระยานคร (น้อย) ได้ขายช้างให้อินเดีย ๓ ลำเรือ และปี พ.ศ. ๒๓๕๗ มีเรือกำปั่นมาซื้อช้าง ๒ ลำ และเจ้าพระยานครฯ (น้อย) ได้แต่งกำปั่นหลวงอีก ๑ ลำ รวม ๓ ลำ บรรทุกช้างได้มากกว่า ๖๐ เชือก ขายได้เป็นเงิน ๒๔๒ ชั่ง ๙ ตำลึง ๓ บาท หรือ ๑๙,๔๔๐ บาท^{๒๗} ซึ่ง ขนาดของเรือมีขนาดใหญ่ถึงกับต้องใช้กรรเชียง ๒ ชั้น^{๒๘} และในภาคใต้ขณะนั้นเมืองตรังเป็นฐาน ทัพเรือที่ใหญ่ที่สุด เพราะใช้ในการคุมหัวเมืองไทรบุรี และคอยป้องกันพม่าอีกด้วย ในช่วงที่พระยานคร (น้อย) เป็นเจ้าเมืองนครนั้นเมืองตรังได้เปลี่ยนเจ้าเมืองบ่อยครั้ง พระอุไทยธานีปกครองอยู่ถึงปี ๒๓๕๕ ก็มีเรื่องต้องโทษ และถูกถอดออกจากเจ้าเมืองตรัง หลวงช่วยบุญพิชิต ปกครองเมืองต่อมา ครั้นพระยา

^{๒๓} ห้องสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓ (๒๓๕๔) เลขที่ ๕๑ ก.

^{๒๔} ห้องสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๔ (๒๓๕๕) เลขที่ ๑๐

^{๒๕} สงบ ส่งเมือง "ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราช" หน้า ๑๔๓-๑๔๔

^{๒๖} นริศรุณี สุทธิสงคราม "โอรสลับพระเจ้าตาก" หน้า ๔๐

^{๒๗} คู่มือ ๒๕ หน้า ๙๔

^{๒๘} คู่มือ ๒๕ หน้า ๑๐๗

ตรังค์นาแขก (สิงห์) ปกครอง มีเหตุการณ์สำคัญอยู่ ๒ เรื่อง คือ การเจรจาความเมืองกับอังกฤษที่เมืองตรัง เนื่องจากเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) หลบหนีไปพึ่งอังกฤษที่ปิ่นเจ้าพระยานคร (น้อย) ขอดตัวจากผู้ว่าอังกฤษที่ปิ่นไม่ได้เป็นเหตุให้เกิดขัดใจระหว่างไทยกับอังกฤษได้เจรจากันตกลงกันหลายครั้ง

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๖๗ ผู้ว่าราชการอังกฤษที่ปิ่นได้ส่งร้อยเอกเจมส์โลว์ เดินทางมาขึ้นบกที่ตรัง แล้วมีหนังสือแจ้งไปยังนครศรีธรรมราช เจ้าพระยานคร (น้อย) ส่งพระเสน่หามนตรีไปพบที่เมืองตรัง ครั้นทราบว่าเป็นเรื่องเจรจาขอให้ไทยช่วยอังกฤษรบพม่าก็ได้มีใบบอกเข้าไปยังราชธานี^{๒๙} โดยไม่ตอบอังกฤษ จนกระทั่งอังกฤษส่งร้อยเอกเฮนรี่ เบอร์นี่ มาเจรจาที่กรุงเทพฯ ขณะนั้นเจ้าพระยานคร (น้อย) ชุมนุมทัพที่ตรัง เตรียมยกไปตีประและสลั่งง อังกฤษเกรงว่าถ้าตีได้จะกระทบกระเทือนถึงการค้าของอังกฤษ จึงส่งเรือปืนมาปิดปากแม่น้ำตรัง^{๓๐}

ปี พ.ศ. ๒๓๘๑ ในรัชกาลที่ ๔ กรุงเทพฯ ได้จัดงานถวายพระเพลิงศพ พระสมเด็จพระศรีสุลาไลย พระราชชนนีพระพันปีหลวง พระยาสงขลา เจ้าพระยานคร (น้อย) เดินทางเข้ากรุงเทพฯ ตนกุมมะหะหมัด สหัด, ตนกุมมะหะหมัด อาเกบและหวันมาหลี เป็นสลัดแขกอยู่ที่เกาะยาว (อยู่ใกล้เกาะภูเก็ต) ถู้อโอกาสยกทัพเรือเข้าตีเมืองตรังได้ ให้หวันมาลีรักษาเมืองตรัง แล้วก็ไปตีเมืองไทรบุรีได้ พระยาภยธิเบศร์ (แสง) และพระเสนานุชิต (นุช) ผู้รักษาเมืองไทรบุรีได้ถอยเข้ามาตั้งที่พัทลุง ตนกุมมะหะหมัด สหัด จึงยกทัพเข้าตีเมืองสงขลาและพัทลุง^{๓๑} ความทราบถึงกรุงเทพฯ พระยาสงขลาและเจ้าพระยานคร (น้อย) ยกกองทัพมาปราบเหตุการณ์จึงสงบลง ดังนั้นเพื่อลดปัญหาเรื่องไทรบุรีก็ให้ย้ายพระยาไทร คือพระยาภยธิเบศร์ (แสง) มาอยู่ที่พังงา แล้วกวาดแขกเมืองไทรมาพังงาด้วย^{๓๒} ให้เมืองไทรมีกำลังแต่น้อย ส่วนกำปัน เรือรบ เรือไล่ ปืนใหญ่ ปืนน้อย ให้พระยาศรีพิพัฒน์เจ้าเมืองสงขลาแบ่งมาไว้ที่เมืองตรังและเมืองสงขลาเสีย เมื่อเจ้าพระยานคร (น้อย) ถึงแก่อนิจกรรมแล้วทางกรุงเทพฯ ก็ยังต้องการให้เมืองตรังเป็นเมืองสำคัญต่อไป จึงได้ตั้งเจ้าหมีนเสมอใจราช (ชื่น บุนนาค) ออกมาเป็นข้าหลวงที่ภูเก็ต ต่อมาเจ้าหมีนเสมอใจราชได้เลื่อนยศเป็น พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค) เป็นข้าหลวงใหญ่ทางฝั่งตะวันตก ตั้งกองบัญชาการข้าหลวงใหญ่ที่ตรัง และโอนเมืองตรังขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ปีนั้นเอง

เมืองตรังช่วงสมัยสมเด็จพระยามหาสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)

ในปี ๒๔๒๓ สมเด็จพระยามหาสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ได้คิดออกทำนุบำรุงเมืองตรังในช่วงที่พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค) บุตรชายออกเป็นข้าหลวงใหญ่เพราะเห็นว่าตนเองก็ชราแล้วจึงต้องการสร้างอนุสรณ์ก่อนตายเช่นเดียวกัน เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) ออกสร้างเมืองจันทบุรีเสร็จในปี ๓ ปี ดังนั้นสมเด็จพระยามหาสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) จึงสร้างที่ทำการเจ้าเมือง

^{๒๙} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราช "ไทยรบพม่า" หน้า ๖๗๗ - ๖๗๘

^{๓๐} สงบ ส่งเมือง " ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราช " หน้า ๒๑๖

^{๓๑} หลวงอุดมสมบัติ " จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ " หน้าที่ ๓๔

^{๓๒} ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม " ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชมลายู " หน้า ๕๕

และที่ชำระคดี โดยนำแบบจากตึกคอนเวออร์เมนต์เฮาส์ของสิงคโปร์มีความยาว ๑ เส้น กว้าง ๑๕ ศอก^{๓๓} ดังนั้น ภาษีที่พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ซุ่น บุนนาค) ข้าหลวงใหญ่ได้เก็บจากหัวเมืองชายทะเลตะวันตก และเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อส่งให้กรุงเทพฯ ถูกสมเด็จพระเจ้าพระยามหาสุริยวงศ์นำไปสร้างที่ทำการเจ้าเมืองหมดเป็นเวลาถึง ๒ ปี เมื่อกรมพระคลังสมบัติได้เรียกเงินกับเสนาบดีกลาโหม เจ้าพระยาสุรวงศ์ ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) ซึ่งทำหน้าที่บังคับบัญชาข้าหลวงใหญ่ คือ พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ซุ่น บุนนาค) ทั้งสองคนซึ่งเป็นบุตรของสมเด็จพระเจ้าพระยามหาสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ก็ไม่ทราบว่าจะทวงอย่างไร

ดังนั้น ในปี พ.ศ. ๒๔๒๕ พระยามนตรีสุริยวงศ์จึงขอลาออกจากตำแหน่งข้าหลวงใหญ่เมืองตรัง เพราะทนสภาพที่ถูกบีบบังคับไม่ไหว สมเด็จพระเจ้าพระยามหาสุริยวงศ์ จึงได้เปลี่ยนแนวความคิดในการสร้างเมือง มาเป็นการทำนุบำรุงเมืองตรังแทนเมื่อได้รับข้อเสนอแนะจากเจ้าพระยามานูวงศ์ (ทั่วม บุนนาค) และในปีนี้อเองปรากฏว่าสมเด็จพระเจ้าพระยามหาสุริยวงศ์ได้ถึงแก่อสัญกรรม แต่ก่อนถึงอสัญกรรม ได้มอบหมายเมืองตรังให้พระรัตนเศรษฐี (คอซิมกอง) เจ้าเมืองระนองเป็นผู้ดูแลเมืองตรัง และพระยาระนองหรือพระยารัตนเศรษฐี ก็ได้ทำนุบำรุงเมืองตรังแต่ก็ไม่ดีขึ้น เนื่องจากเมืองขาดทรัพยากรธรรมชาติ เช่น แร่ดีบุกมีน้อย สถานที่ทั่วไปเหมาะกับการเกษตรซึ่งต้องใช้เวลาและทุนมาก ดังนั้นในปี พ.ศ. ๒๔๒๘ ก็ได้ลาออกจากผู้ว่าราชการเมืองตรัง^{๓๔} เมืองตรังก็เลยอยู่ภายใต้การดูแลของข้าหลวงใหญ่ ซึ่งตั้งกองบัญชาการอยู่ที่ภูเก็ต คือ พระอนุรักษโยธา (กลีน) และพระสุนทรามาตย์อยู่สองสมัย พระยาตรังภูมาภิบาล (เอี่ยม ณ นคร) มารับตำแหน่งในปี พ.ศ. ๒๔๓๑ - ๒๔๓๔

เมืองตรังสมัยพระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอซิมบี๊ ณ ระนอง)

ในปี ๒๔๓๓ รัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสภาคใต้ ราษฎรจำนวน ๔,๐๐๐ ครอบครัว ถวายฎีกา ให้พระยาตรังภูมาภิบาล (เอี่ยม ณ นคร) พ้นตำแหน่งเจ้าเมือง เนื่องจากกดขี่ข่มเหงราษฎรและเลี้ยวโจรผู้ร้าย^{๓๕} รัชกาลที่ ๕ จึงโปรดเกล้าแต่งตั้ง พระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊) จากเมืองกระบี่ มาเป็นเจ้าเมืองตรังตั้งแต่วันที่ ๒๔๓๔ ในช่วงนี้เมืองตรังเจริญมาก เพราะเจ้าเมืองส่งเสริมการเกษตรให้ราษฎรปลูกพืชผักและทำสวนพริก สวนยาง รวมทั้งจัดการจัดตั้งกองตำรวจภูธรขึ้นในเมืองตรัง และซื้อเรือกลไฟไถลาดตระเวน ให้ความปลอดภัยทางน้ำ เพื่อให้เกิดความปลอดภัยในการค้ากับต่างประเทศด้วย และยังตัดเส้นทางคมนาคมระหว่างเมืองพัทลุงมาเมืองตรังถึงท่าหน้ากันตัง ลดปัญหาโจรผู้ร้ายและสลัดรวมทั้งปัญหาชาวจีนที่มักจะชำระคดีกันเอง ทางด้านการค้ากับต่างประเทศได้ส่งสินค้าขายปีหนึ่ง จนกระทั่งเมืองตรังฟื้นฟูเศรษฐกิจได้ดีสู่สภาพเดิม

^{๓๓} ก.จ.ช. “เอกสารรัชกาลที่ ๕ สารบาญสมุตพิเศษ จ.ศ. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๒” เล่ม ๒๐ จดหมายของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ๑๖ พฤษภาคม ๒๔๒๓ หน้า ๔๔๗ - ๔๔๘ การสร้างเมืองเปลี่ยนรูปแบบจากการสร้างกำแพงเมืองเป็นที่ทำการอย่างฝรั่ง

^{๓๔} ก.จ.ช. “เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม.๒.๒ก/๔” พระยามนตรีสุริยวงศ์กราบเรียนสมุหกลาโหม ๗ สิงหาคม ๒๔๒๕

^{๓๕} ก.จ.ช. “เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม.๕๒/๑๑” คำร้องทุกข์ราษฎรเมืองตรัง กราบถวายบังคมทูล ร.๕ ๒๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๙

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๖^{๓๖} และได้กราบบังคมทูลขอย้ายเมืองตรงไปไว้ที่กันตัง โดยให้เหตุผลว่า เมืองตรงที่ความหนาแน่นไม่เหมาะสมที่จะทำการค้า ยากแก่การทำการบำรุงให้เจริญรุ่งเรือง ซึ่งเมืองตรงที่กันตังนั้นได้สร้างศาลากลางเป็นตึกใหญ่ ๒ ชั้น ๒ ข้างศาลากลางมีตึกชั้นเดียว ๒ หลัง เป็นศาลหลังหนึ่งเป็นที่ว่าการอำเภอหลังหนึ่ง ปี พ.ศ. ๒๔๓๙ รัฐบาลได้แบ่งท้องที่การปกครองเรียกว่าข้อบังคับลักษณะการปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๕ ได้รวมเมืองตรงและเมืองปะเหลียนเข้าด้วยกัน แบ่งออกเป็น ๕ อำเภอคือ อำเภอบางรัก อำเภอเมือง (กันตัง) อำเภอเขาขาว (ห้วยยอด) อำเภอปะเหลียน อำเภอสิเกา มีตำบล ๑๐๙ ตำบล^{๓๗} สำหรับท่าเรือเทียบเรือขึ้นเทียบได้เพียง ๖ ท่าคือ กันตัง สิเกา กลาเส ท่าพญา หงส ตาร์ เกาะสุกร^{๓๘} และยังให้ออกทะเบียนเลขเรือด้วย เพื่อป้องกันการปล้นเรือทั้งได้สร้างโรงพยาบาลให้มีชั้นนารีที่ทับเที่ยง

ปี พ.ศ. ๒๔๔๕ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ย้ายไปเป็นสมุหเทศาภิบาล มณฑลภูเก็ต เจ้าเมืองตรงคนต่อมานั้นคือ พระยาเสนาณรงค์ฤทธิ์ (ถนอม บุญยกฤต) พ.ศ. ๒๔๔๕ - ๒๔๔๘ พระสถลสถาน - พิทักษ์ (คอออยู่เกียด ณ ระนอง) พ.ศ. ๒๔๔๘ - ๒๔๕๕ พระยาอุตรกิจพิจารณา (สุด) พ.ศ. ๒๔๕๕ - ๒๔๕๖ และพระสุนทรเทพกิจจารักษ์ พ.ศ. ๒๔๕๖ - ๒๔๕๗ เมื่อถึงสมัยพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (สิน เทพหัสดินทร์) เมืองตรงก็ย้ายไปอยู่ที่ตำบลบางรัก บ้านทับเที่ยง ซึ่งเป็นที่ตั้งของอำเภอเมืองตรงจังหวัดตรงในปัจจุบัน

เมืองตรงช่วงหลังพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (สิน เทพหัสดินทร์)

ในช่วงสมัยที่พระยารัษฎานุประดิษฐ์ (สิน เทพหัสดินทร์) มาปกครองเมืองตรง (๒๔๕๗ - ๒๔๖๑) พระวิฆิตวงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว.สุทัศน์ สุทธิสุทัศน์) สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต ได้กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๖ ไปว่าเมืองตรง ตั้งที่กันตังไม่เหมาะสมในทางยุทธศาสตร์ เนื่องจากว่าชาวสงครามโลกครั้งที่ ๑ นั้นเรือดำน้ำเยอรมันชื่อเอ็มเดนได้ลอยลำยิงถล่มเกาะปีนัง พระยาวิฆิตวงศ์วุฒิไกรเกรงว่าหากเกิดสงคราม อาจจะถูกยิงเช่นปีนัง จึงได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานบรมราชานุญาต ย้ายที่ว่าการจังหวัดไปตั้งที่ตำบลทับเที่ยง อำเภอบางรัก เมื่อรัชกาลที่ ๖ เสด็จหัวเมืองปักชีพได้ในปี พ.ศ. ๒๔๕๙ มาถึงจังหวัดตรง ได้มาทำพิธีเปิดโรงเรียนประจำจังหวัดชายและพระราชทานนามว่า “วิเชียรมาตุ” และยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายที่ตั้งที่ทำการเมืองตรงจากตำบลกันตัง มาเป็นตำบลทับเที่ยง อำเภอบางรัก และพระราชทานชื่อที่พักประทับแรมว่า ตำนกผ่อนกาย ใหม่ในปัจจุบันเป็นบริเวณ

^{๓๖} ภิญญา ตันพิทยกุลปต์ “รายงานการวิจัยพระยารัษฎานุประดิษฐ์มหารัชมังคคัมภีร์” หน้า ๒๕

^{๓๗} หอสมุดดำรงราชานุภาพ “ทำเนียบท้องที่ ร.ศ. ๑๒๑ หน้า ๑ - ๑๒ และ ร.ศ. ๑๒๙ หน้า ๑๓๘

^{๓๘} ก.จ.ช. “เอกสาร ร.๕ ม.๕๓/๒๔” เรื่องพระยารัษฎา มีความเห็นการจัดบ้านเมือง และให้พระยารัษฎา ทำรายงานสินค้าเมืองตรง เมืองปะเหลียน ๒๘ มกราคม ร.ศ. ๑๑๑

อนุสาวรีย์พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) และที่กันตังนั้น ก็เปลี่ยนชื่อจากอำเภอเมืองเป็นอำเภอกันตัง ต่อมาสมัยของพระยาตรังภูมาภิบาล (เจิม ปัญญารชุน) ปี ๒๔๖๒ ได้สร้างศาลากลางจังหวัดตรังเป็นอาคารไม้ ซึ่งปัจจุบันได้รื้อแล้วสร้างอาคารคอนกรีต ๒ ชั้น และมีชั้น ๓ อยู่เพียงช่วงเดียว

ที่มา : ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดตรัง.กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์ , ๒๕๒๘.